

Виноградова А. І.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ПРАВО НА «СУД, ВСТАНОВЛЕНИЙ ЗАКОНОМ» У КОНТЕКСТІ ОНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

У статті автором здійснено науковий аналіз окремих положень нової редакції Цивільного процесуального кодексу України крізь призму практики Європейського суду з прав людини, зокрема, в контексті тлумачення права на «суд, встановлений законом» як невід'ємного елемента права на справедливий суд. Наголошено на зміні акцентів у підходах до визначення цивільної юрисдикції та появи її нових видів. Висловлено власну позицію щодо законодавчого пошуку шляхів попередження «конфлікту» судових юрисдикцій та акцентовано увагу на позитивних тенденціях модернізації цивільного процесуального законодавства.

Ключові слова: суд, цивільне судочинство, цивільна юрисдикція, доступність правосуддя, законний суд, компетентний суд.

В статье приведены результаты авторского анализа отдельных норм новой редакции Гражданского процессуального кодекса Украины с позиции практики Европейского суда по правам человека, а именно в контексте толкования права на «законный суд» как неотъемлемого элемента права на справедливый суд. Акцентировано внимание на изменении подходов к определению гражданской юрисдикции и появлению ее новых видов. Аргументировано авторскую позицию относительно поиска методов избежания «конфликта» судебных юрисдикций, и указано на положительные тенденции модернизации гражданского процессуального законодательства.

Ключевые слова: суд, гражданское судопроизводство, гражданская юрисдикция, доступность правосудия, законный суд, компетентный суд.

Сучасний етап реформування судової системи України закономірно супроводжується стрімким оновленням законодавства як у сфері судоустрою, так і в сфері судочинства, що обумовлено рядом причин. Такими, зокрема, є євроінтеграційні про-

цеси, бурхливий розвиток суспільних відносин, нагальна потреба в модернізації судових процедур тощо. Актуальним у цьому контексті для України залишається прагнення наблизити вітчизняне судочинство до міжнародних стандартів «справедливого правосуддя», гармонізу-

ючи національне процесуальне законодавство з відповідними нормами міжнародного права. Загальноновизнано, що чільне місце серед них відводиться Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція), ст. 6 якої гарантує кожному право на справедливий суд, і складний, комплексний характер якої відзначається багатьма дослідниками.

У різний час різні аспекти права на справедливий суд були предметом досліджень таких учених, як С. С. Алексєєв, В. Д. Бринцев, В. В. Городовенко, Ю. М. Грошевий, К. В. Гусаров, В. В. Долежан, О. С. Захарова, В. В. Комаров, О. В. Капліна, М. І. Козюбра, М. О. Колоколов, Р. О. Куйбіда, В. О. Лазарева, В. Т. Маляренко, І. Є. Марочкін, Т. Г. Морщакова, Л. М. Москвич, Е. М. Мурадьян, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, О. Б. Прокопенко, Н. Ю. Сакара, О. С. Ткачук, О. З. Хотинська-Нор та ін.

Попри різноманітть поглядів щодо структури права на справедливий суд, передбаченого ст. 6 Конвенції, науковці одноставні у виокремленні такого його структурного елементу, як право на «суд, встановлений законом», зміст якого розкривається завдяки динамічній практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Саме ця складова становить для нас особливий науковий інтерес, оскільки реформування цивільного процесуального законодавства вимагає з'ясувати, наскільки законодавцем враховано вимоги міжнародної спільноти, а також, що залишилося поза його увагою.

Отже, метою цієї статті є аналіз ступеню імплементації вимоги «суд, встановлений законом», як структурного елемента права на справедливий суд, у цивільне процесуальне законодавство в контексті нової редакції Цивільного процесуального кодексу України (проект ЦПК).

Науковці, які досліджували зміст права на «суд, встановлений законом» у світлі його тлумачення ЄСПЛ, справедливо відзначають, що воно перед-

бачає наявність двох складових. Так, О. З. Хотинська-Нор вказує на дві умови відповідності критерію «суд, встановлений законом»: 1) організаційну (організація судової системи повинна регулюватися законами у їх буквальному значенні) та 2) юрисдикційну (суд повинен діяти у спосіб та відповідно до повноважень, передбачених законом, у межах своєї компетенції) [1]. Аналогічної позиції дотримується О. С. Ткачук, який також виділяє організаційну та компетенційну складову досліджуваного поняття [2, 146]. Таких висновків учені дійшли, аналізуючи позиції ЄСПЛ, викладені у низці рішень, постановлених у тому числі проти України. Класичним у цьому сенсі прийнято вважати рішення у справі «Сокурєнко і Стригун проти України», в якому ЄСПЛ, із посиланням на свої більш ранні рішення, виклав такі міркування:

«23. Відповідно до прецедентної практики Суду термін «встановлений законом» у статті 6 Конвенції спрямований на гарантування того, «що судова гілка влади у демократичному суспільстві не залежить від органів виконавчої влади, але керується законом, що приймається парламентом» (див. рішення у справі «Занд проти Австрії» (*Zand v. Austria*), заява № 7360/76, доповідь Комісії від 12 жовтня 1978 року). У країнах з кодифікованим правом організація судової системи також не може бути віддана на розсуд судових органів, хоча це не означає, що суди не мають певної свободи для тлумачення відповідного національного законодавства (див. рішення у справі «Коем та інші проти Бельгії» (*Coeme and Others v. Belgium*), №№ 32492/96, 32547/96, 32548/96, 33209/96 та 33210/96, п. 98, ECHR2000-VII).

24. Суд повторює, що, як було раніше визначено, фраза «встановленого законом» поширюється не лише на правову основу самого існування «суду», але й дотримання таким судом певних норм, які регулюють його діяльність. У рішенні у справі «Занд проти Ав-

стрії», що згадувалось раніше, Комісія висловила думку, що термін «судом, встановленим законом» у пункті 1 статті 6 передбачає «усю організаційну структуру судів, включно з (...) питаннями, що належать до юрисдикції певних категорій судів (...)».

25. У пп. 107–109 рішення у справі «Коем та інші проти Бельгії» (що зазначалось вище) Суд дійшов висновку, що національний суд не мав юрисдикції судити деяких заявників, керуючись практикою, яка не мала регулювання законом, і, таким чином, не міг вважатися судом, «встановленим законом».

26. У цій справі Суд зазначає, що згідно зі ст. 111–18 Господарського процесуального кодексу Верховний Суд, скасувавши постанову Вищого господарського суду, міг або повернути справу на новий розгляд до нижчого суду, або ж припинити провадження у справі (див. пункт 12 вище). Натомість він залишив у силі постанову Апеляційного суду, і такі дії не були передбачені Господарським процесуальним кодексом, що було підтверджено Урядом у його зауваженнях (див. п. 19 вище). Суд також зазначає, що не було жодної іншої правової норми, яка б надавала повноваження Верховному Суду ухвалювати такого роду рішення. І, нарешті, Суд вважає, що загальні положення Конституції України, на які посилався Уряд (див. п. 10 вище), не могли слугувати достатньою правовою підставою для такої специфічної компетенції, яка не надавалась відповідним законодавством.

27. Суд повторює, що у деяких випадках він визнавав, що найвищий судовий орган, уповноважений тлумачити закон, міг ухвалювати рішення, яке не було чітко визначено законом. Таке застосування закону, однак, мало винятковий характер, і зазначений суд надав чіткі й вірогідні підстави для такого виняткового відступу від застосування своїх визначених повноважень (див. рішення у справі «Хуліо Боу Жиберт та Ель Хогар і ля Мода проти Іспанії» (Julio Bou Gibert and El Hogar

Y La Moda J.A. X. A. v. Spain) (ухв.), № 14929/02, 13 травня 2003 року). Проте у даній справі Верховний Суд не надав жодних аргументів щодо прийняття такої постанови, виходячи за межі своїх повноважень шляхом свідомого порушення Господарського процесуального кодексу і ухвалення такого роду рішень, що, як вказувалось Урядом, стало звичайною практикою Верховного Суду України.

28. На думку Суду, перевищивши свої повноваження, які були чітко викладені у Господарському процесуальному кодексі, Верховний Суд не може вважатися «судом, встановленим законом» у значенні пункту 1 статті 6 Конвенції відносно оскаржуваного провадження» [3].

У розвиток наведених вище наукових думок зазначена позиція дає можливість припустити, що відповідність вимозі «суд, встановлений законом» передбачає існування та дотримання таких передумов: 1) законодавча основа створення та функціонування суду; 2) діяльність суду на підставі та відповідно до норм закону; 3) реалізація судом визначених законом повноважень у спосіб, передбачений законом. Такий підхід дозволяє звернути увагу на те, що в багатьох випадках конструкція «суд, встановлений законом» передбачає не в «чистому вигляді» організаційний чи юрисдикційний (компетенційний) компонент, а, так би мовити, змішаний. Для більшої ясності наведемо приклади.

Так, на думку О.С. Ткачука, такими, що порушують організаційну складову «суду, встановленого законом», визнавалися ситуації, коли суд розглядав справу у складі двох суддів замість трьох (справа «Дженіта Мокану проти Румунії» [4]); коли справа розглядалася суддями, строк повноважень яких закінчився (справа «Гуров проти Молдови» [5]); коли у розгляді справи брали участь народні засідателі, що не мали повноважень (справа «Посохов проти Російської Федерації» [6]), коли було порушено порядок розподілу справ між суддями

(справа «Miracle Europe Kft проти Угорщини» [7]) [2, с. 147].

Проте нам видається, що рішення у зазначених справах є прикладом тих «пограничних», змішаних випадків, коли йдеться не лише про організаційну, а й компетенційну складову «суду, встановленого законом». Зокрема, у згаданій справі «Дженіта Мокану проти Румунії» ЄСПЛ надав оцінку обставинам справи, де серед іншого йшлося про некомпетентний склад суду, який розглядав справу (двоє замість необхідних трьох суддів). При цьому було зауважено, що фраза «встановлений законом» в ст. 6. відноситься не тільки до правової основи для існування суду, але й дотримання судом процесуальних правил, що регулюють і склад суду в кожному конкретному випадку». Таким чином, ЄСПЛ дійшов висновку, що «національні суди значним чином відхилилися від національних правил цивільного судочинства», чим порушили вимогу Конвенції про розгляд справи «судом, встановленим законом» [4].

Рішення в інших згаданих вище справах також стосуються головного – компетентності суду щодо розгляду справи, хоч і в дещо інших аспектах (закінчення строку повноважень у суддів, відсутність їх у народних засідателів, порушення порядку розподілу справ тощо). Таким чином, обидва елементи поняття «суд, встановлений законом» перебувають у тісному взаємозв'язку, наріжним каменем якого є відповідь на питання: «Чи вважається суд компетентним?».

У площині вітчизняного цивільного процесуального законодавства окреслене питання вимагає деталізації наступним чином: 1) «Чи діє суд в межах окресленої законом юрисдикції?»; 2) «Чи дотримано визначених законом правил підсудності розгляду справ?»; 3) «Чи правомочний склад суду, що розглядає справу?».

В українських реаліях перше питання постає особливо гостро з огляду на існуючу проблему «конфлікту» судових юрисдикцій, яка, своєю чергою, має наслідком порушення права на доступ

до суду, яке також у розумінні ЄСПЛ є складовою права на справедливий суд (справа «Голдер проти Об'єднаного Королівства» [8]). Хоча цей аспект і заслуговує особливої уваги, мета нашої публікації виводить його за межі нашого дослідження та потребує зосередити увагу на тому, які шляхи попередження зазначеного конфлікту обрав вітчизняний законодавець, модернізуючи цивільне процесуальне законодавство.

Так, порівняно з нормами діючого ЦПК України, норми проекту ЦПК [9] передбачають інший акцент у питанні визначення цивільної юрисдикції, закріплюючи такі її види, як: предметна, суб'єктна, інстанційна та територіальна. Аналіз § 1 глави 2 проекту ЦПК, який називається «Предметна та суб'єктна юрисдикція», дає підстави стверджувати, що при вирішенні питання визначення цивільної юрисдикції наголос зміщується із суб'єкта спору на його предмет. Зокрема, зазначається, що в порядку цивільного судочинства розглядаються справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства. А також, що суди розглядають у порядку цивільного судочинства вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір підлягає розгляду в місцевому загальному суді і переданий на його розгляд з такими вимогами.

На деталізацію наведених положень спрямовані подальші норми проекту ЦПК, які передбачають види проваджень у цивільному процесі, з вказівкою на категорії справ, що розглядаються в порядку того чи іншого провадження. І якщо підходить до визначення справ, що підлягають розгляду в порядку наказного чи окремого провадження залишилися відносно стабільними, то порядок позовного провадження видозмінено. Зокрема, передбачається загальний і спрощений

порядки позовного провадження, критерієм розмежування яких закладено такі умови (не сукупно): 1) предмет спору; 2) складність справи; 3) ціна позову.

Таким чином, в порядку спрощеного позовного провадження підлягатимуть розгляду справи:

- що виникають з трудових відносин;
- незначної складності;
- малозначні справи.

Малозначними визнаються: 1) справи, у яких ціна позову не перевищує сто розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого станом на 1 січня календарного року, в якому подається відповідна заява або скарга, вчиняється процесуальна дія чи ухвалюється судові рішення; 2) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Наведене дає можливість зробити висновок про те, що спори з ціною позову, що не перевищує сто розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, автоматично відносяться до категорії малозначних справ і підлягають розгляду лише в порядку спрощеного позовного провадження. Щодо решти справ, то питання віднесення їх до малозначних віддано на розсуд суду, якщо йдеться про справи незначної складності варто звернути увагу, що поняття «незначної складності» є оціночною категорією, застосування яких завжди несе певні ризики). Виняток становлять справи, які: 1) підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, 2) ціна позову в яких перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Крім того, зміст ст. 20 проекту ЦПК вказує на те, що метою спрощеного позовного провадження є швидке вирішення справи, в той час як загальне позовне провадження призначене для розгляду

справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні. Такий підхід, на нашу думку, по-перше, свідчить про пріоритетність спрощеного позовного провадження, а, по-друге, викликає сумнів щодо визначення його мети, оскільки в будь-якому разі варто вести мову про розумні строки розгляду справи судом, що наразі є конституційним принципом судочинства, який передбачений ст. 129 Основного Закону держави.

Повертаючись до новацій цивільного процесу, варто звернути увагу на появу інстанційної юрисдикції, під якою, за логікою законодавця, слід розуміти розмежування компетенції щодо розгляду цивільних справ між судами різних інстанцій.

Поява в проекті ЦПК правил інстанційної юрисдикції, на нашу думку, свідчить про те, що реформуючи судову систему та змінюючи її організацію, законодавець так і не застосував правило «суд однієї ланки = суд однієї інстанції», на якому давно наполягають і представники науки цивільного процесуального права [10], і представники судоустрійної науки [11]. Наразі передбачається, що апеляційні суди розглядатимуть справи як суди першої інстанції у випадках:

1) щодо оскарження рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів;

2) щодо визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу.

Апеляційною інстанцією у цих категоріях справ виступатиме Верховний Суд.

Свою чергою, запровадження поняття «територіальна юрисдикція», яке позначає та охоплює правила підсудності, варто оцінити позитивно, оскільки очевидно є уніфікація термінології, чого досі бракувало. Адже, якщо цивільну юрисдикцію розглядати як компетенцію суду щодо вирішення справ у порядку цивіль-

ного судочинства, то розмежування такої компетенції (юрисдикції) можливе за різними ознаками: предметною, суб'єктною, інстанційною, територіальною.

У підсумку слід зазначити, що зміна підходів до визначення цивільної юрисдикції спрямована на недопущення «конфлікту» судових юрисдикцій, уніфікацію термінологічно-понятійного апарату, оптимізацію та раціоналізацію цивільного судочинства. Диференціація цивільної юрисдикції надає положенням процесуального законодавства логічності та послідовності.

Водночас детальніша регламентація цивільної юрисдикції за критерієм предмета спору свідчить про намагання законодавця чітко визначити і таким чином розмежувати компетенцію судів різних спеціалізацій. Обраний метод має до-

статню кількість прихильників у наукових колах [12]. Однак ми вважаємо, що на сучасному етапі розвитку суспільства, цивільні спори (у найширшому їх розумінні) відзначаються складністю та нашаруванням різних відносин, що й спричиняє суперечності у виборі «компетентного» суду. Тому видається необхідність піти іншим шляхом, обравши не чіткість у визначенні юрисдикції, а запровадивши можливість і правила альтернативної юрисдикції. Така ідея розвивається вітчизняними дослідниками [13], і, на нашу думку, спроможна у разі реалізації гарантувати особі право на доступ до правосуддя та на «суд, встановлений законом». Зважаючи на її прогресивність, необхідність системного аналізу та вивчення, вона стане предметом наших подальших досліджень і публікацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Хотинська-Нор О. З.* Право на «суд, встановлений законом» як структурний елемент права на справедливий суд: український контекст. Адвокат. 2015. № 1. С. 24–28.
2. *Ткачук О. С.* Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві: монографія. Х.: Право, 2016. 600 с.
3. Рішення Європейського суду з прав людини від 20 липня 2006 року у справі «Сокурєнко і Стригун проти України». URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_115.
4. Case of Jenita Mocanu v. Romania, no. 11770/08, 17 December 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-139274>.
5. Case of Gurov v. Moldova, no. 36455/02, 11 July 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76297>.
6. Case of Posokhov v. Russia, no. 63486/00, 4 March 2003. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60967>.
7. Case of Miracle Europe Kft v. Hungarj, no. 57774/13, 12 January 2016. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159926>.
8. The judgment of the European Court of Human Rights on February 21, 1975 «Case of Golder v. The United Kingdom». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57496#%7B%22itemid%3A%5B%5C%22001-57496%5C%22%5D%7D>.
9. Проект Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів № 6232 від 23 березня 2017 року у редакції від 13 липня 2017 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415.
10. *Захарова О. С.* Стан та перспективи розвитку цивільних процесуальних відносин в Україні. Вісник Академії адвокатури України. 2004. Вип. 1. С. 28–31.
11. *Куйбіда Р. О.* Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: моногр. К.: Атіка, 2004. 288 с.
12. *Пасенюк О.* Розмежування видів судової юрисдикції. Юридичний вісник України. 2009. № 21. С. 4.
13. *Снідевич О. С.* Проблеми розмежування юрисдикцій. Вісник Вищої ради юстиції. 2012. № 2. С. 41–53. URL: http://www.vru.gov.ua/content/article/visnik10_04.pdf.

Vinogradova A. The right to «Court established by law» in the context of the renewal of the civil procedural legislation of Ukraine

In the article the author carried out the scientific analysis of some provisions of the new Civil Procedure Code of Ukraine through the prism of the European court of human rights, in particular in the context of the interpretation of the right to «court established by law» as an integral element of the right to a fair trial. Special focus on changing the emphasis on approaches to the definition of civil jurisdiction and the appearance of its new species. Expressed own position on legislative search for ways of preventing the «conflict» of court jurisdictions, and attention on the positive trends of modernization of civil procedural legislation.

The conclusion about disputes with the price of a claim that does not exceed one hundred living wage for employable persons automatically fall into the category of minor cases and are to be considered only in the form of a simplified lawsuit. The summary is based on the analysis of the provisions of the new draft CPC. If we talk about the cases of minor complexity, we should mention that the question of assigning them to insignificant is the discretion of the court. (It is worthwhile to note that the definition of «insignificant complexity» is an appraisal category. The realization of such categories always has certain risks). The exceptions of this situation are cases, which 1) are to be considered only in accordance with the rules of general proceedings, 2) the price of a claim exceeds five hundred sizes of subsistence minimum for employable persons.

It is noted, that the detailed regulation of civil jurisdiction by the criterion of the subject of the dispute indicates the attempts of the legislator to clearly define and thus differentiate the competence of courts of different specializations. Currently, civil disputes (in their broadest sense) are characterized by the complexity and stratification of various relations, which also causes controversy in the choice of a «competent» court. Therefore, it seems necessary to choose not to clarify the definition of jurisdiction, but to introduce the possibility and rules of alternative jurisdiction. This idea is developed by domestic researchers. In case of its implementation, it is able to guarantee the person the right to access to justice and to the «the court, which is established by law».

Keywords: court, civil proceeding, civil jurisdiction, accessibility of justice, legal court, competent court.

Стаття надійшла до редакції журналу 10.11.2017 р.